

THE FACES OF TRANSYLVANISM

Nagy Imola Katalin

Lecturer, PhD, Sapientia University of Tîrgu Mureş

Abstract: In this study we attempt to present a short overview of Transylvanianism, generally defined as a cultural-literary ideology promoted by Hungarian intellectuals from Transylvania in the interwar period. We try to approach this issue from the perspective of Romanian intellectuals and/or essay writers, considering its qualities, shortcomings, topics and other implications. We also focus on the heteroimages that the Romanian and Hungarian intellectuals created in the epoch.

Key words: Transylvanianism, intercultural, identity discourse

Reprezentările inamice, imaginea celuilalt și reprezentarea acestuia ca dușman nu sunt fenomene noi ale discursului public românesc și maghiar ardelean, alteritatea are origini istorice și manifestări specifice dar se încadrează (prin formele exterioare și simbolurile utilizate) într-o tendință mai largă din Europa Centrală. Reprezentările maghiarilor ardeleni despre români și reprezentările românilor despre maghiari au multe elemente și trăsături comune, acestea includ naționalismul și modul de relaționare la acest fenomen, setul de simboluri, istoria, atitudinea față de trecut, atitudinea față de limbă, atitudinea elitistă. Motivul *noi/ ceilalți*, *națiunea mea/națiunea cealaltă* este strâns legat de problematica și tematica identității naționale, a conștiinței naționale și a teritoriilor multinaționale. În această tematică se încadrează și problema transilvanismului, ca discurs regional și identitar.

Conștiința și ideologia națională română a fost promovată mai întâi de Școala Ardeleană (Samuil Micu Klein, Petru Maior, Gh. Șincai), conștiința comunitară săsească s-a format prin scrierile lui August Ludwig Schlözer, Stefan Ludwig Roth și Friedrich Teutsch). Bilingvismul și multilingvismul erau o normă pentru central-europenii educați, cel puțin până spre mijlocul secolului XX. Cum majoritatea scriitorilor ardeleni vorbeau limba română și maghiară

deopotrivă, ei puteau avea acces direct la creația artistică și cea publicistică a celorlalți. Ideologia transilvanistă implica existența spiritului ardelean și la scriitorii români și sași. În articolul *Az igazi erdélyi szellemiség/ Adevărata spiritualitate ardeleană*¹ scriitorul Kacsó Sándor atinge problema implicațiilor politice ale transilvanismului, atunci când spune că acesta nu este un construct exclusiv cultural sau politic, ci este mai degrabă o un tip de atitudine-practică sau spirituală- care poate fi adoptat atât în literatură, cât și în politică. Transilvanismul este, în această accepțiune, un program de lucru și un curent, neșansa căruia a fost tocmai mitizarea și glorificarea excesivă. Rezultatul acestei proiectări în mit a fost catalogarea transilvanismului estetic drept regionalism minor, și a celui politic drept trădare. Kacsó atinge în același articol și chestiunea originilor *transilvanismului românesc*. El aduce în discuție Dieta ardeleană din 1863-64, unde, după părerea lui, românii au folosit argumentația și discursul de tip transilvanist pentru a-și servi cauza. Cum anume? Episcopul Șuluțiu vorbea acolo despre egalitatea tuturor națiunilor, sugerând ca toate limbile vorbite în Ardeal să devină limbi obligatorii în școlile de stat. Concluzia episcopului –*La urma urmei, multitudinea limbilor de la această Dietă reflectă Transilvania însăși*- faptul că Transilvania este prin definiție plurilingvă- anunță deja discursul transilvanist din anii 20. Un alt text în care chestiunea transilvanismului românesc transpare cu claritate este articolul de întâmpinare semnat de Kádár Imre (*Új román folyóirat Erdélyben/O revistă românească nouă în Ardeal*), în care autorul salută apariția revistei *Darul Vremii*, apreciată ca prima încercare de promovare a transilvanismului cultural în cercurile intelectuale românești². De asemenea, Kováts József scrie un alt articol în *Pászortűz*, unde vorbește de George Coșbuc și de Șt. O. Iosif ca despre reprezentanții transilvanismului literar românesc³.

Sociologul Valér Veres consideră că identitatea națională are două forme fundamentale de manifestare: tipul vest-european, bazat pe noțiunea de *patrie* și *cetățenie* și tipul est-european, bazat pe noțiunile de *cultură* și *origine etnică* (Veres 2005. 88). În Europa Centrală și de Est, în regiunea marilor imperii multinaționale, națiunile și-au construit conștiința națională pe atribute culturale, lingvistice și etnice și tocmai de aceea acolo, unde pluralismul etnic are origini istorice îndepărtate, rivalitatea etnică intervine firesc, ca și conflictele inerente (Grúber 2002. 13). John Neubauer și Marcel Cornis Pope consideră, în același registru, că cele trei culturi literare ale

¹ Text apărut în *Erdélyi Helikon*, 1938, 35-41, și reprodus în Pomogáts Béla, 2008, 537-543.

² Kádár Imre, *Új román folyóirat Erdélyben*, în *Erdélyi Helikon*, nr. 4, aprilie 1930, pp. 340-341.

³ Kováts József, *Legújabb erdélyi román líra*, în *Pászortűz*, nr. 8, aprilie 1930, pp. 184-185.

Transilvaniei ilustrează o paradigmă conflictuală care amestecă rivalitate cu neglijare reciprocă și intervenția precaută. Literatura fiecărei națiuni nu poate însă suprima acele *multicultural crossings* de care vorbesc Neubauer și Cornis Pope în *Istoria* lor (Neubauer-Cornis Pope 2004. 5). Aici, ca și în celelalte culturi ale Europei Centrale și de Est, regionalismul a funcționat ca o alternativă la centralismul național. Transilvanismul maghiar, ardelenismul românilor, *localismul creator* sunt toate asemenea regionalisme creatoare, adăugăm noi, care au acționat aproape concomitent, în aceeași regiune, operând cu un șir de sintagme și argumente quasi-identice, purtând, totuși denumiri diferite. Cum transilvanismul este un discurs identitar, nu e de mirare că factorul etnic trebuia să fie prezent și la nivel denominativ, astfel în perioada interbelică *transilvanismul* însemna regionalism maghiar, *ardelenism* însemna regionalism românesc. Al. Dima preferă termenul de *localism creator*, tocmai pentru a evita confuzia cu transilvanismul sau cu regionalismul politic.

Un element structurant al naționalismului este și cultivarea diferenței. Anxietățile defensive naționaliste reflectă întotdeauna o noncomunicare între culturi. Cauzele pentru care orientările regionale ardelenice nu s-au întâlnit sunt multiple, ele ținând de prezența elementului politic în discursul cultural interbelic, teme literare și culturale - virtuale subiecte de dispută, naționalismul și stereotipiile care afectau fluxul comunicațional româno-maghiar (reprezentarea celuilalt ca dușman, complexul superiorității respectiv cel al inferiorității, europenism vs. balcanism, națiune la putere vs. națiune oprimată, minoritar vs. majoritar, primul sosit vs. al doilea sosit, acordarea de drepturi vs. privarea de drepturi etc.). Cultivarea obsesivă a amintirilor trecutului din partea tuturor, recursul la argumentul istoriei, la trecutul mai întotdeauna mitizat, perceptibil atât la maghiari, cât și la români, au constituit o mare piedică în calea comunicării interculturale.

Reprezentările alterității în Ardealul interbelic sunt ambivalente, se fundamentează, și la români, și la maghiari, pe dichotomia *similitudine/diferență*, *identitate/alteritate*, *noi/ceilalți*. Două națiuni proxime, ocupând același teritoriu geografic, au creat discursuri identitare și conștiințe naționale paralele și rivale. În presa timpului există numeroase exemple de astfel de discursuri identitare, care sunt reprezentative pentru definirea și promovarea alterității. Atât la români, cât și la maghiari putem vorbi de o consolidare a conștiinței naționale *etnocentrice*. Discursul despre alții, despre Celălalt din presa interbelică este un discurs despre felul în care fiecare comunitate, fiecare națiune și-l reprezintă pe celălalt, despre felul în care se vorbește sau

nu se vorbește despre Ceilalți, fiindcă chiar și dincolo de tăcere, de ne-vorbire se ascunde, pitindu-se, o tăinuită curiozitate legată de cultura proximă. Practic, într-o bună parte a articolelor vremii se poate surprinde o reprezentare extrem de stigmatizată a Celuilalt, dar există un număr remarcabil de scrieri care, dincolo de perceperea alterității, promovează ideea unei comunicări, necesitatea deschiderii. Cu toate acestea, în mentalul colectiv al ambelor tabere se remarcă existența unei hierarhii etnice stereotipe, care îl plasează întotdeauna pe Celălalt pe o treaptă mai joasă și într-un statut inferior. O posibilă explicație a acestei hierarhizări, a percepției *poporului meu* ca superior și a *poporului celălalt* ca inferior, ar putea fi dată de evoluția și cariera naționalismului în Europa în general și în *Mitteleuropa* în particular, deși nu ne propunem să dezvoltăm tema devenirii naționalismului european. John Neubauer și Marcel Cornis Pope semnalează paralelisme și interrelaționări structurale între apariția și dezvoltarea naționalismului secolului al XIX-lea și nașterea literaturilor naționale. Dacă însă în secolul al XIX-lea naționalismul a fost mai puțin strident și mai puțin conflictual, naționalismul secolului XX poartă deja amprente amintite. Un element structurant al naționalismului este și *cultivarea cu obstinență a diferenței, obsesia alterității și practica memoriei selective* (Neubauer-Cornis Pope 2004. 10). Cel mai caracteristic simptom al cultivării diferenței și al *autodefinirii prin opoziție* este tocmai faptul, amintit mai sus, că pe tot parcursul devenirii sale, regionalismul ardelean a purtat denumirea de *transilvanism* în cercurile maghiare și cea de *ardelenism* la români. *Incapacitatea sau imposibilitatea de a uita*, – defecte specifice central europene (Neubauer-Cornis Pope 2004. 222) și detectabile și la români, și la maghiari – sunt o altă cauză a noncomunicării celor două regionalisme. O altă cauză ar putea fi interferența elementului politic în comunicarea culturală, fapt dovedit și de articolul lui Romulus Dianu din *Curentul*. Sfârșitul *Primului Buletin al Grupării Intellectuale Thesis din Sibiu* conține un colaj din ecourile de presă ale activității grupării *Thesis*, se citează din acest articol al lui Romulus Dianu, *Localismul creator al ardelenilor*, apărut în *Curentul* din 17 iunie 1933 și din alte articole publicate în *Brașovul literar*. Dianu apreciază activitatea localiștilor de la *Thesis* ca una deosebită, dar, potrivit cutumei nefericite a vremii, privește regionalismul sau localismul românilor ardeleni ca o formă de manifestare opusă tendințelor similare ale minorităților: „localismul creator, care este înscris printre idealurile Scriitorilor Independenți dela Thesis ca și dela alte grupări intelectuale ardeleni, trebuie să capete o expresiune înaltă și să devină un comandament moral ... în felul acesta ei vor deveni ceea ce merită să devină: o familie cu prestigiu, un instrument de apărare

națională, un factor de expansiune culturală. Politica de stat va putea face apel la ei, atunci când se va ști cuprinsul și întinderea problemelor studiate de spiritul independent al scriitorilor organizați, și când opera lor va constitui un element de contraofensivă împotriva blocului cultural al minorităților etnice.” (*Primul Buletin al Grupării Intelectuale Thesis din Sibiu, 1932-1933*, 37)

Problema transilvanismului literar a fost diferit percepută și dezbătută în publicațiile românești interbelice. S-au născut studii consacrate problemei Transilvaniei sub semnătura lui D. Popovici (1943), Ion Breazu (1944), G. Ibrăileanu, E. Lovinescu, G. Călinescu, Ion Chinezu etc. „S-a recunoscut unanim energia explozivă pe care această provincie românească o aduce, începând cu Școala ardeleană, în mișcarea de idei a națiunii, dar și în fertilizarea unor capitole literare ca poezia ori romanul ... propulsarea epicului, socialului, etnicului și eticului, categorii majore, necesare unei literaturi tinere adeseori ispitită de miraje venite de departe sub cuvântul unei integrări în ritmuri europene. Între tradiție și modernitate ... Transilvaniei i s-a rezervat fieful Tradiției printr-o îndelungată prejudecată. Ea vroia să probeze conservatorismul estetic și rezistența la nou în formele sale calofile, a ardelenilor.” (Zaciu, 1996, 16)

Liviu Rebreanu scria, în 1929, în prefața la volumul *Povestitori unguri ardeleni*: „Arta acestor creatori nu e niciodată un simplu joc de cuvinte, sunete sau intenții. Scriitorul ardelean, mai mult parcă decât cel din alte părți, se simte veșnic legat cu pământul și socotește arta un apostolat. De aceea și literatura aceasta reoglindește mai puternic sufletul poporului, cu dorurile, bucuriile și speranțele sale.” (Rebreanu apud Lupu, 1928, 4) Tot acolo, Rebreanu trece în revistă acele puncte comune care-i apropie pe scriitorii din acest spațiu spiritual. „Transilvania e leagănul unei literaturi cu totul specifice nu numai pentru unguri, dar și pentru noi, și pentru germani. Scriitorii născuți aici au toți o trăsătură comună care s-ar putea numi eticism. Arta acestor creatori nu e niciodată un singur joc de cuvinte, sunete sau intenții. Scriitorul ardelean, mai mult parcă decât cel din alte părți, se simte legat veșnic cu pământul și socotește arta un apostolat. De aceea și literatura aceasta reoglindește mai puternic sufletul poporului cu darurile, bucuriile și speranțele sale.” (Rebreanu apud Lupu, 1928, 4)

În opinia lui Francisc Păcurariu există două tendințe, în fond antitetice, în literaturile română și maghiară ardeleană, în special în perioada interbelică: „*aceea a scrutării realităților social-politice ale epocii și aceea a proiectării acestor realități într-un orizont mitic.*” (Păcurariu, 1988, 395) Transilvanismul este rezultatul acestor două tendințe. „Unii adepți ai acestei idei au formulat teze, larg dezbătute în acea perioadă, despre existența unui specific

transilvan născut din influența mediului geografic ca un fel de apriorism (Kuncz) sau din existența istorică și comunitatea de destin a popoarelor din Ardeal, din influențele reciproce dintre ele (Kós). Potrivit acestor concepții, formulate de altfel cu predominante inflexiuni lirice și cu o înclinare accentuată spre metaforizare, plutind deci într-o atmosferă oarecum vagă și imprecisă, în Transilvania s-ar fi produs în decursul secolelor o apropiere spirituală și temperamentală atât de puternică între neamurile trăitoare în acest spațiu, și s-ar fi consumat un transfer reciproc atât de important de teme și motive folclorice, de obiceiuri și modalități de a vedea lumea și de a o înfățișa prin stilizarea artistică, încât s-ar fi născut un spirit transilvănean, care ar distinge în mod profund românii, maghiarii sau germanii din Ardeal de conaționali lor trăind în alte spații geografice. Aceste teorii, inspirate în esență dintr-o realitate indiscutabilă, aceea a existenței unor trăsături distinctivă, caracteristice, între maghiarii, românii sau germanii din diferite țări sau provincii... au adus chiar și unele consecințe pozitive (În principal înviorarea dorinței de cunoaștere reciprocă.” (Păcurariu, 1988, 395) Intelectualii români au avut, crede Păcurariu, la unison cu K. Lengyel Zsolt (2007), două atitudini fundamentale față de transilvanism: *indiferența* sau *respingerea totală*. Noi credem însă, că au existat mai multe tipuri de atitudini generate de transilvanism în rândul românilor, dincolo de indiferență sau de refuz total, au existat și manifestări de *acceptare* a ideii transilvane.

În 1996 Mircea Zăciu publică o carte, *Ca o imensă scenă, Transilvania...*, în care încearcă să definească și să ilustreze un așa-numit „spirit transilvan”. Nu e nici primul, nici ultimul demers de a circumscrie un concept care a început să circule încă la începutul veacului trecut. Extrapolând conceptul de spirit al popoarelor, M. Zăciu crede că există un spirit al provinciilor, un spirit al Ardealului, perceput nu doar ca un spațiu geografic sau istoric, ci unul cultural. Cartea este și o încercare de identificare a caracteristicilor acestei esențe supraindividuale, pe fundalul, bineînțeles, al Literaturii. Urmărind motivul mării în literatura scrisă în Ardeal, criticul ajunge la concluzia că ardelenii sunt „oameni legați prin toate fibrele de realitatea pământului, străini de fascinația navigației, marea rămânând pentru ei un univers necunoscut, scrutat cu prudență. ” (Zăciu, 1996, 60)

Ce este definitoriu spiritului transilvan? „Conștiința istorică...împreună cu ea s-a vorbit nu odată despre eticism, militantism, predispoziție spre intelectul benedictin, de unde subsumarea esteticului la istoric, etic, cultural. Vin acestea din formația culturală, vin ele din straturile țărănești de unde cresc toți scriitorii Transilvaniei, care rămân, în fond, toată viața lor niște țărani-

cărturari. Nu trebuie neglijată nici comunicarea permanentă cu Occidentul, refuzul spiritului balcanic, refuzul citadinului ca formă a oprimării, dar identificarea cu tot spațiul românesc, aderarea la o orășenizare superioară, visul unei cetăți-bibliotecă.” (Zaciu, 1996, 23) Autorul studiului crede că nu dezbinarea e, până la urmă, modul de viață al celor de aici, ci coexistența. Se pare că rolul hotărâtor în definirea spiritului transilvan l-a avut pleiada de scriitori din jurul revistei *Luceafărul* (Budapesta 1902): „Modelarea unui crez estetic nou își asociază și comandamentele naționale...Scriitorul este exponentul unei etnii, el are o misiune etico-etnică, este solul, mesagerul colectivității. Concepție mesianică, de inspirație romantică, puternic colorată de curente de idei ale pragului de secol. Gruparea de la *Luceafărul* o exprima programatic și o ilustrează exploziv prin poezia lui Goga.” (Zaciu, 1996, 213) În spațiul ardelean s-a conturat, încă de pe vremea Școlii Ardelene și a lui Budai-Deleanu o cultură remarcabilă prin *interferențele*. Specificitatea și dimensiunile acestei culturi au fost descrise și apreciate de mai multe ori. George Călinescu afirma că marea literatură română s-a constituit în spațiul ardelean (Coșbuc, Slavici, Rebreanu). Unele considerații asupra transilvanismului literar și cultural sunt exprimate de către exegeți care provin din afara frontierelor spirituale ale spațiului în discuție. Pompiliu Constantinescu definea în *Literatura Ardealului* (1936) o întemeiată configurare a spiritualității transilvănene, menționând, firește, și unitatea spirituală a românilor. *Sensibilitatea* și *originea folclorică* a literaturii Ardealului, *conștiința determinismului inexorabil al vieții* oamenilor, *vocația realismului* sunt reafirmate și în scrierile lui G. Bogdan-Duică, Ion Breazu, Vasile Băncilă, Ion Chinezu ș.a. Acesta din urmă mai adaugă *spiritul misionar, eticismul și funcția educativă*⁴ ca termeni distinctivi ai literaturii ardelene. De altfel, Ion Chinezu operează frecvent cu conceptul de transilvanism geografic și istoric, el recunoaște existența unui univers și al unei tipologii modelate de un anume topos determinant. Studiile lui Ion Breazu (*Povestitori ardeleni până în 1918, Literatura română contemporană a Transilvaniei*) încearcă să descifreze unele mecanisme de gândire sau de ideologie literară, caracteristica fundamentală a acesteia fiind eticismul, sensul etic.

Se conturează, astfel, atât caracteristicile spiritului ardelean, și, firește, temele care decurg din acesta, cât și neajunsurile, defectele transilvanismului. Caracteristicile transilvanismului sunt,

⁴ ideea acestui caracter de pedagogie națională a literaturii ardelene, precum și ideea apropierei dintre popoarele ardelene prin transilvanismul practicat de revista *Helikonul Ardelean* sunt semnalate și de către Szerb Antal în *A magyar irodalom története*, Budapest, Magvető, 2003, p. 504.

prin urmare: *conștiința istorică, spiritul etic, ruralismul și originea folclorică, un anumit fatalism ontologic și vocația realismului*. De aici decurg temele caracteristice literaturii transilvane: *țăranul și obsesia pământului, intelectualul provenind dintr-un mediu rural*, trăirile personale coagulate într-o *poetică a suferinței* individului, componentele *mitice* ale existenței, figura puritanului-exponent al moralității. Defectele care i se reproșează sunt: *provincialismul restrictiv, izolaționismul, închistarea etnicistă, jalea plumburie și existența percepută ca o continuă criză*. „Mircea Zăciu are, ca și Blaga, viziunea legăturii organice dintre natură și cultură, cu diferența că geografia Transilvaniei pare a fi modelată de cultură, pentru a fi scena desfășurării, în istorie, a unor destine creatoare de o tragică și exemplară măreție... totul este aici trăire tragică, existență eroică... el (Mircea Zăciu s.n.) recunoaște în specificitatea acestei culturi calitățile și defectele ei în cadrul celei naționale, cu care se contrast, argumentându-și cu strălucire și suplețe intelectuală convingerea, că Transilvania nu-i doar scena disputării principale a ideilor noastre în plan european, ci și veritabila matrice a spiritului creator românesc.” (Chioaru, 2009, 53-54)

După Gavril Scridon transilvanismul este/era o doctrină moral-politică și apoi literară destul de complicată și confuz exprimată, anunțată de un transilvanism *avant-la-lettre* din scrierile lui Kós Károly de dinainte de 1918 și revista *Új Erdély (Ardealul nou)*, scoasă de Szentimrei Jenő în același an. „Transilvanismul reprezintă o doctrină cu evident substrat politic, care subliniază autonomia culturii ardelenice pe baza existenței unei conștiințe, a unui suflet ardelenesc specific. Doctrina transilvăneană, în laturile ei progresiste sau confuze s-a constituit pe două coordonate: de spațiu geografic și de timp. Coordonatele geografice ale doctrinei sunt oferite de peisajul Transilvaniei, fără egal ca frumusețe, peisajul acesta trebuie iubit și cultivat și pentru faptul că el reprezintă pământul natal. Peisajul ardelenesc a fost leagănul, de-a lungul veacurilor, al vieții sociale și a produs o spiritualitate cu totul specifică, o mentalitate proprie... Coordonatele istorice ale teoriei le oferă ideea că, din vechi timpuri, și până în secolul XX, ungurii din Transilvania n-au trăit izolați, ci laolaltă cu românii și sașii. Această conviețuire a fost marcată de influențe reciproce, ceea ce a dus la apariția unui spirit specific locului, la o concepție proprie despre lume. Un atare spirit- concept cam vag, cețos- ar trebui cultivat și în continuare, ca recunoaștere a destinului comun, așa cum îl arată istoria milenară a Transilvaniei: Ardealul reprezintă și un punct de convergență a culturilor apuseană și răsăriteană... un loc de fuziune spirituală între trăsăturile etnoistorice specifice locului și spiritului european. Locuitorii

Transilvaniei pot găsi în istorie argumente de conviețuire cât și de apropiere culturală. În fine, ungurii din Transilvania ar fi superiori celor din Ungaria, pentru că ei pot fi păstrători mai fideli ai elementelor de cultură străveche și mai înzestrați intelectual” (Scridon, 1996, 18)

Ampla definiție dată de Gavril Scridon sintetizează ideile fundamentale care structurează ideologia transilvanistă, cu toate inconsecvențele și confuziile inerente. Se desprinde clar o preferință pentru o literatură independentă, dar impregnată de cultivarea tradiției locale și de un profund sentiment de atașament față de pământul natal. Acel *spirit loci* se definește prin respect față de istorie, iubire față de peisaj și deschidere față de om. Dincolo de comandamentele mai mult sau mai puțin eticiste se desprinde ideea de conviețuire a popoarelor, de convergență a culturilor. Scridon identifică și numeroase aspecte negative ale conceptului: caracterul imprecis, vag, confuz, cețos al conceptului de *suflet ardelean* sau *conștiință transilvană*. Cufundarea în natură și reculul în istorie, cultivarea naturii și a istoriei deci, nu sunt altceva decât căi de evadare din realitate, virtuale posibilități de suspendare a Timpului. Atât articolele programatice, cât și operele literare promovează ideea de transilvanism au această deficiență comună: vagul, eclecticul, imprecisul, contradictoriul. El exemplifică prin contradicția dintre promovarea- pe plan teoretic- a peisajului transilvan și geografia concretă a operelor, care rareori prezintă caracteristicile reliefului ardelean. Ideologia transilvanistă combină manifestări literare conservatoare cu un spirit modern: de aici-coloratura ei interesantă.

Ion Chinezu scrie în *Aspecte din literatura maghiară ardeleană* despre transilvanism ca despre o formulă incontestabil helikonistă care a apărut „în momentul în care Ardealul și-a întors fața spre București... preocuparea de a căuta trăsăturile unui portret moral al Ardealului, înțeles ca o regiune cu un suflet aparte, cu aspirații izvorâte din anumite determinisme istorice și geografice, a lipsit cu desăvârșire din sociografia literară a Ungariei de ieri.” (Chinezu, 1930, 14-15) Problema transilvanismului este, în interpretarea criticului român, o problemă de geografie literară, de psihologie etnică și psihologie literară. Ion Chinezu admite că „un astfel de transilvanism există și a existat și atunci când nu a fost băgat în seamă, după cum se poate lămurii și în literatura românească un suflet moldovean, muntean, ardelean și oltean.” (Chinezu, 1930, 15)

Transilvanismul- în special cel promovat de către Kós Károly- intră în sfera de cercetare a lui Nicolae Balotă, care-l definește astfel: „transilvanismul care a fost o idee-forță, al cărei părinte a fost el mai mult decât alții, și-a avut laturile pozitive îndeosebi în atașamentul la valorile

tradițiilor transilvane și în preconizarea bunei înțelegeri între fiii de diferite limbi ai marelui ținut.... transilvanismul lui Kós Károly nu este un provincialism, un izolaționism insular, dogmatizat pe vagi temeuri romantic-nostalgice. Afirmatiile care probează teza sînt întemeiate în tradițiile culturale ale Transilvaniei, în solul transilvan, în legăturile oamenilor cu acel sol și între ei. Că a știut să facă conștiente unele din arhetipurile Ardealului încercând să creeze o epură (geometric vorbind) sau un sistem semiotic al acelor semne ale Transilvaniei pe care el le interpreta ca simbolurile unei existențe, este cert. Nu putem, deci, fi de acord cu cei care echivalează viziunea și actele lui Kós Károly cu o viziune romantică ce se pierde în trecut și în peisaj.” (Balotă, 1981, 29)

Care este însă semnificația primară, aceea dată de helikoniști (dacă este să îi considerăm pe ei părinții conceptului, fapt pe care ei de multe ori îl neagă)? În 1928 Kuncz Aladár, un eminent scriitor maghiar ardelean, scria în *Erdélyi Helikon* „Scopul nostru comun este cultivarea culturii transilvane.”⁵ Același Kuncz scria în *Nyugat*: „oare ar fi altceva decât o echilibrare înțeleaptă și inteligentă a naționalităților, a religiilor, a concepțiilor despre viață, a obiceiurilor populare, a claselor sociale și a intereselor puterii.”⁶ Nicolae Balotă crede că „teoretizând transilvanismul, Kuncz Aladár vede în această idee o manifestare a unui elan vital bergsonian, a unei forțe generatoare.” (Balotă, 1981, 524) Abordarea cea mai tolerantă, cea mai intelectualistă— cea mai europeană, am spune noi, azi— se pare că provine de la teoreticianul transilvanismului literar, Kuncz Aladár: „Nu poate fi scriitor maghiar din Transilvania care să nu știe despre aceste mișcări literare -române și săsești- paralele. Faptul că viețile noastre depind unele de altele apropie aceste trei literaturi una de alta și nu se poate evita ca acestea să nu se influențeze reciproc, să nu aibă între ele contacte profunde. Este o îndatorire de neînlăturat a literaturii maghiare din Transilvania să se adâncească aceste legături spirituale.”⁷ Transilvanismul teoretizat de Kuncz este al unui umanist profund tolerant, încrezător în valorile transilvane. Spiritele tutelare invocate de acesta în sprijinul ideilor sale sunt corifeii Școlii Ardelene, Apáczai Csere János, Mihai Eminescu și George Coșbuc.

În capitolul dedicat lui Pavel Dan din volumul *De la Ion la Ioanide* Balotă revine asupra problemei, dedicând multe pagini unei a.n. tipologii regionale și identificării toposurilor

⁵Kuncz Aladár, *Irodalom/ Literatura în Erdélyi Helikon*, 1928, pp 16-18.

⁶ Kuncz Aladár *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában*, în *Nyugat*, 1928, 16 oct., nr. 20, pp. 501-508.

⁷ Kuncz Aladár, *Erdély az én hazám*, în *Erdélyi Helikon*, 1929, nr. 7, aug.-sept., pp. 487-492.

fundamentale ale literaturii transilvane. În timp ce moldoveanul e povestitor prin natură, munteanul e un estetizant, ardeleanul are, crede Balotă, credința cuvântului mântuitor. Nu transilvanismul în sine e tema demersului lui Balotă, ci o tipologie a prozei române după criterii regionale: „Căci, mai mult, poate, decât universul liric, spațiul prozei este străbătut de unele linii de forță ce purced dintr-un fel de geniu loci, de un duh al pământului, care suflă aici altfel decât aiurea, în Transilvania într-un alt modru (cum ar spune bătrânul ardelean) decât în Moldova ori la miazăzi de Carpați... să schițăm, în puține cuvinte, o asemenea hartă tipologică a prozei române.” (Balotă, 1974, 244) În esență, caracteristicile scriitorului transilvan pe care Balotă le numește sânt cam aceleași pe care ceilalți esești le identifică: eticism, durată, credința în adevăr, didacticism, profetism, sensul edificării. De asemenea, temele ardelene sunt: satul ca temelie a existenței, nostalgia și procesele de conștiință cauzate de ruperea de lumea satului, deșrădăcinarea, sentimentul tainei, etc. „O lume nu a vorbelor, ci o lume a adevărului și a mai-binelui... cert e că Pavel Dan... și-a croit... un spațiu al său... sat pe care nu ni-l înfățișează nicidecum ca pe un locus amoenus, un loc plăcut, al desfătărilor campestre, ori ca pe un paradisum voluptatis. Nu, satul nu e pentru el un loc idilic... Cercetând unele lucrări din anii 20 și 30, ale unor scriitori maghiari din Transilvania, precum Tamási Áron, Kós Károly și alții, s-ar putea stabili unele corespondențe interesante între pozițiile respective ale scriitorilor români sau maghiari din Transilvania față de lumea rurală... Dar, mai presus de orice, acest sat al prozatorului ardelean care e, conform zicalei românești, *uitat de Dumnezeu*, sau celei maghiare, *az Isten háta mögött*-la spatele Domnului-este o matcă de valori... Ceea ce în sensul cel mai larg putem numi umanismul transilvan își are originea în acest ethos al satului. Transilvania și-a descoperit curând o vocație profetic-didactică; ea a devenit o provincie pedagogică tocmai pentru că a păstrat o legătură necurmată cu acea matcă a valorilor care este satul.” (Balotă, 1974, 245-254)

Avram P. Todor, cercetător asiduu al relațiilor culturale româno-maghiare vorbește și el de o „literatură transilvană, care, printre altele, va deschide ochii asupra literaturilor altor națiuni ardelene și în special va da o mare atenție literaturii române, înregistrând reacțiunea acesteia la noul fenomen literar maghiar ardelean, traducând poezie și proză românească, vehiculând informații din câmpul literaturii române generale și ardelene și stabilind relații cu factori literari românești.” (Todor, 1983, 260)

Eugen Lovinescu publică, în 1925, un mic volum intitulat *Figuri ardelene*, în care surprinde specificul creației lui Goga, Rebreanu, Maiorescu, Șt. O. Iosif, Agârbiceanu și Ilarie

Chendi. Lovinescu identifică unele trăsături ale lirismului ardelean, care a culminat în poezia națională specific ardeleană a lui Goga „cel dintâi cântăreț al iredentei transilvănene și creatorul unei poezii locale și actuale.” (Lovinescu, 1925, 6) Caracteristicile principale ale poeziei ardelenene sunt, după Lovinescu, militantismul și vocația națională, tematica țărănească, tematica naturii, în special a naturii Transilvaniei. În proză, ardelenismul înseamnă vocația realismului, înclinația naturalistă spre detaliu, perspectiva multiplă, intenția de a cuprinde toate straturile sociale, gustul pentru romanul rural dar nu restrictiv țăranesc. În capitolul dedicat lui Agârbiceanu, Lovinescu acceptă existența specificului regional (ardelean) în sânul literaturii naționale și pledează pentru păstrarea tuturor caracterelor rezultate în urma influențelor și contactelor cu celelalte culturi ale regiunii, fiindcă acestea îmbogățesc creația culturală în ansamblu: „din studiul literaturii lui Agârbiceanu putem scoate indicațiuni asupra naturii regionale a întregii literaturi ardelenene: departe de a fi speculativă și abstractă, în orice literatură găsim, în genere, un caracter specific; înainte de a fi universală, are o patrie; înainte de a avea o patrie, reflectează condițiuni locale... ieșiți din aceeași tulpină, am stat, totuși, veacuri desbinați sub influențe felurite, ce nu ne-au diferențiat fundamentul moral dar ne-au adăugat și elemente eterogene, pe care nu trebuie să le înlăturăm; identitatea idealului nu ne obligă la distrugerea individualității. Unitatea culturală a unui popor nu se ridică pe ruina indivizilor sau a grupurilor sociale, consfințite de istorie, ci se sprijine pe conlucrarea lor, ea reprezintă spectrul energiilor naționale, format din contopirea armonică a însușirilor originale.” (Lovinescu, 1925, 140-142) Lovinescu oferă și o amplă definiție a ceea ce înseamnă transilvanismul sau ardelenismul literar românesc, evidențiind atât calitățile (urmărirea unui ideal, simțul moral) cât și defectele acestuia (lipsa influenței culturii latine): „sub raportul estetic, literatura ardeleană e negreșit insuficientă; o simțim din acumularea amănuntelor, din lipsa gradării efectelor, din neputința așezării povestirii în deosebite planuri pentru stabilirea perspectivei necesare, din regionalismul lingvistic, din servitutea față de realitatea imediată... Neisvorând numai din liberul joc al unor emoții estetice, literatura Ardealului e o astfel de literatură de cult, în care găsim prelungirea luptelor de rasă, chiar când nu are acest aspect social, nu-și părăsește caracterul național și moralizator, săracă în forme și în sensibilitate dar pusă în slujba unui ideal, e mai sănătoasă; dându-i un resort capabil de a pune în mișcare energiile latente și de perfecțiune etică, prezența constantă a unui ideal este salutară în existența oricărui popor. Literatura Ardealului este, așa dar, într'un cuvânt regională, puternic determinată de condițiuni locale, plină de seva țărânei ce

a rodit-o, inferioară, de sigur, sub raportul estetic, din pricina unui naturalism prea direct, și din pricina lipsei unei culturi latine mai bogate; realistă prin tehnică, ea e idealistă prin cuprins, prin felul de a înțelege viața ca pe o luptă pentru libertate și prin fundamentul ei moral.” (Lovinescu, 1925, 143-144)

Problema transilvanismului perceput ca o chestiune de geografie literară și nu o ideologie, un fenomen artistic-cultural apare și la Mircea Popa, care va dezvolta idei legate de proza ardeleană, și implicit, specificitatea scrisului ardelean. În capitolul *Povestirea transilvană: un mod de a exprima sensibilitatea timpului* din *Tectonica genurilor literare* Mircea Popa abordează chestiunea contribuției Transilvaniei la viața literară românească. „Căci existența istorică a Transilvaniei, desfășurată multă vreme în condiții politice deosebite de a provinciilor transcarpatice, a fost, de la început angajată în direcția conservării ființei naționale și a emancipării sociale și politice, lucrare care i-a absorbit pentru moment întreaga capacitate creatoare și a subordonat-o unor țeluri imediate, luptătoare. O asemenea realitate istorică n-a rămas fără repercusiuni în plan psihologic și sufletesc. S-a vorbit de un anumit specific al literaturii transilvănene, de anumite constante de ordin structural, care o diferențiază și o singularizează în contextul general al spiritualității românești.” (Popa, 1980, 214-215) Mircea Popa oferă un set de caracteristici ale sufletului sau spiritului ardelean, printre care mesianismul, militantismul și eticismul. Popa folosește argumentele referitoare la etnopsihologie și afirmă că elementele temperamentale înnăscute sau dobândite prin împrejurări istorice au generat un anumit ritm sufletesc propriu, un mod de a fi și de a gândi specific. Scriitorul ardelean are un fel aparte de a concepe lumea- cea reală și cea ficțională deopotrivă: „scrisul său a devenit mai riguros, mai expurgat de sentimentalisme inutile, de ecrescențe lirice. El tinde să surprindă viața cât mai fidel cu putință, altfel spus cât mai obiectiv. De unde tendința spre construcții cât mai întinse, cât mai lucrate arhitectonic. Scriitorul ardelean are dar constructiv, arhitectonică. El aspiră spre monumental, spre total, spre complet... Un Sadoveanu al Ardealului nu se poate închipui. Peisajul scriitorului epic ardelean este mai sărac, mai ferm, fără exuberanță, fără senzualitate, fără lirism. Așadar caracterul epic ar fi acea diferență specifică în stare să asigure coloratura proprie a acestei literaturi.” (Popa, 1980, 216-217). Aici nu putem să nu amendăm afirmația lui Mircea Popa, conform căreia scriitorul ardelean- includem aici toți scriitorii, nu doar cei de limbă română- nu au o vocație a peisajului sau a lirismului, a senzualului descriptiv. Nu putem să nu amintim incredibila afinitate de stil și mod de a percepe și descrie peisajul (și

anume cu simțurile acut orientate spre detaliile auditive și vizuale) dintre scrisul lui Sadoveanu și cel al scriitorului maghiar Wass Albert, un peisagist literar remarcabil și o personalitate extrem de controversată și tocmai de aceea neglijată, care rămâne totuși în istoria literaturii maghiare ardelene cu memorabila carte în trei volume, un excepțional tribut adus Văii Mureșului și munților din Carpații Orientali respectiv oamenilor care au fost: *Lângă Scaunul Domnului*.⁸

Dumitru Chioaru pune problema *spiritului transilvan* în argumentul volumului *Arta comparației*, unde vorbește de cariera lungă a acestui spirit, începând cu iluminismul și până la sfârșitul secolului XX, subliniind trăsăturile fundamentale ale acestui spirit (identice cu cele enumerate de ceilalți esești) și evidențiind continua pendulare a ardelenismului între europenism și etnicism, între deschidere universală și închistare provincială. Eseistul crede că „spiritul creator ardelean poartă amprenta unei tradiții, istorii, geografii și psihologii umane, care-l diferențiază de al celorlalte provincii românești, într-atât încât poate marca o identitate culturală bine conturată în sine, dar și în raport de o parte cu cultura națională ca unitate în diversitate și de altă parte cu cea europeană, cel puțin din zona Europei Centrale. De la Școala Ardeleană la școala Echinox-ului, această cultură a oscilat permanent, cu mișcări sincronice, ca iluminismul Școlii Ardelene, sau anacronic, ca sămănătorismul, între tentația integrării europene și cea a retragerii în etnicul românesc... În toate însă se pot observa, ca trăsături fundamentale și distinctive pentru spiritul ardelean, seriozitatea constructivă și sobrietatea stilistică, într-o continuitate ce subliniază genul proxim prin deschiderea reprezentată de nordul autohton spre Europa, dar și diferența specifică față de balcanismul sudului românesc.” (Chioaru, 2009, 5)

Așadar, mulți exegeți vorbesc de o literatură română cu specific ardelean, de un tip de scriitură și de teme ardelene. Mai puțini sunt însă aceia care-și asumă ideea unui transilvanism românesc similar sau paralel cu transilvanismul maghiar. Motivele sunt multe, printre care tipul de autodefinire transilvanist, bazat pe negare și/ sau pe opoziție. *Autodefinirea prin negare* sau *opoziție* caracterizează însă întreaga paletă a strategiilor de autodefinire din Ardeal, atât cele românești, cât și cele maghiare. Autodefinirea prin negație sau opoziție este, după Neubauer și Cornis Pope, o practică binecunoscută întregii Europe Centrale (Neubauer–Cornis Pope 2004. 378). Printre dilemele care țin de definiția identității – transilvanismul este un astfel de *discurs*

⁸ carte tradusă în românește de Corneliu Câlțea și apărută la Editura Mentor Tîrgu-Mureș în 2000, după ediția de bază *A fúntineli boszorkány* din 1959, traducere asupra căruia vom reveni într-un studiu următor.

identitar – trebuie să admitem că în anii dintre cele două războaie mondiale acest proces are mai întotdeauna loc pe seama celorlalți. Ambele culturi consideră Transilvania o matrice, un leagăn identitar, și neînțelegerile pornesc de aici. Cele mai frecvente critici aduse transilvanismului se referă la aspectul de *conglomerat estetic și politic*, apariția teoriei transilvaniste doar după momentul 1918, discursul construit pe negație și izolare și la faptul că transilvanismul a fost totdeauna promovat de cei care nu erau la putere și respins de cei aflați la putere. John Neubauer și Marcel Cornis Pope afirmă, în *Istoria* lor, că fenomenul nediferențierii discursului cultural de cel politic a fost caracteristic nu doar Transilvaniei, ci întregii Europe central-estice.

Limba este o componentă fundamentală a definirii propriei identități, un element structurant al conștiinței de sine al națiunilor, cu atât mai mult al națiunilor fostelor imperii multinaționale. Schöflin György vorbește de trei nivele esențiale ale limbii: un nivel filologic, unul cultural și, nu în ultimul rând, un nivel politic. Cercetătorul maghiar identifică sursa unui conflict profund legat de elementul lingvistic: limba poate deveni sursa unora dintre conflictele cele mai profunde ale statului modern, atunci când intervin diferențe ireconciliabile între funcția și referințele etnice și civice (Schöflin 2003. 28). Cu alte cuvinte, atunci când o comunitate etnică este legată civic, politic de un stat, dar etnic și lingvistic de un alt stat, se pot naște conflicte. Limba face parte, alături de mituri și simboluri, din inventarul de condiții esențiale ale funcționării identităților. Formarea identității naționale se produce potrivit unor mecanisme particulare în acele zone pe care John Neubauer și Marcel Cornis Pope le numesc coridoare multiculturale. Feischmidt Margit subscrie la aceleași idei, atunci când vorbește de acele *disputed territories*, marcate de o loialitate dublă a cetățenilor, de acele regiuni multietnice care aparțin politic unei țări, dar fidelitățile etnice și lingvistice ale unei părți din locuitori se îndreaptă către o altă țară, născându-se, astfel, condițiile propice ale dezvoltării și izbucnirii unor conflicte adânci. Paradoxul naționalismelor acestor zone este, în același timp, tragedia micilor popoare est-europene: faptul, că deși geografia acestora se compune din multe microregiuni multietnice, ideologiile naționale care s-au format aici nu iau în calcul acest aspect, fiind, prin definiție concentrate pe teritorialitate și mai puțin pe multiculturalitate (Feischmidt 2005. 20).

Miturile pot fi definite sau percepute ca *I statement*-uri, deoarece inventarul de mituri pe care fiecare popor și-l formează, are un scop bine precizat, și anume să funcționeze ca suport și argument al definirii identității naționale. Miturile joacă un rol esențial în definirea identității și alterității, în circumscrierea Sinelui și a Celuilalt, a prietenului și a dușmanului, prin mecanismul

introducerii reperelor, a pietrelor de hotar care proiectează și delimitează spațiul și granițele identității naționale. Miturile și simbolurile alcătuiesc un cod care face parte integrantă din rețeaua comunicațională a grupului. Printre funcțiile miturilor trebuie să amintim funcția de autodefinire a grupului, de delimitare și definire a identității, de stabilire a hotarelor și reperelor spațiale, de trasare a liniilor de demarcație a grupului, dar miturile joacă un rol important în supraviețuirea grupului în perioade dificile, coagulând spiritul de solidaritate în interiorul grupului (Schöflin 2003. 73-74).

Istoria și miturile ca factori de formare și definire a identității, ca elemente de delimitare dintre Eu și Celălalt, se numără printre temele predilecte ale presei românești interbelice. În septembrie 1939 Ion Chinezu publică articolul *Douzeci de ani de viață literară românească în Ardeal (1919-1939)*, un amplu studiu dedicat evoluției fenomenului literar românesc (ziare, proză, lirică), în care se fac numeroase trimiteri la acel *spirit ardelean* care „a avut o atitudine pronunțat misionară ... În prețuirea unei perioade literare ca aceea de care ne ocupăm, nu s-ar putea face deci abstracție de această permanență a caracterului ardelean, chiar dacă situația schimbată nu ne mai impune acea confruntare pragmatică. Nu trebuie să uităm niciun moment că ne găsim la marginea unei mari culturi imperialiste și această împrejurare își are importanța ei nu atât prin imitațiile care sunt trecătoare, cât mai mult prin reacțiunea la care ea ne-a obligat ... ceea ce bate la ochi este tocmai spiritul de rezistență al ardeleanului, neconținută și foarte trează lui înclinare de a-și pipăi rădăcinile ... voluntarismul, finalist și puțin sensibil pentru gratuitate, preferința pentru construcția largă și calmă.”(*Gând românesc*, anul VII, 1939, no. 7-9, 273-275). Tema alterității atinge aici nu doar vecinătatea celor două culturi din Ardeal, și importanța acestei vecinătăți rezidă, crede publicistul, nu atât în influențe, ci mai ales în reacțiile, răspunsurile pe care le-a indus. Textul lui Chinezu, publicat în preambulul izbucnirii celui de-al doilea război mondial, nu e altceva decât o apologie a ardelenismului, a transilvanismului, atât prin terminologia cu care operează, cât și prin ideatică. Spiritul transilvan în concepția lui Ion Chinezu este reacția discursului cultural și literar la o anumită situație social-istorică. Acest cadru socio-istoric structurează un psihism anume și un mod de gândire particular, iar acest psihism, acest *spirit ardelean* (sau *suflet transilvan* în terminologia transilvaniștilor maghiari) emite un discurs cultural și creează o literatură care poartă pecetea transilvanismului. Acest instinct de supraviețuire tipic ardelean, acest recurs, această întoarcere neconținută spre trecut, spre istorie și

mituri, i-a ajutat pe români să supraviețuiască înainte de 1918, și pe maghiari să reziste după acest moment.

Miturile joacă un rol esențial în formarea și evoluția reprezentărilor despre Celălalt, în delimitarea dintre *prieten* și *dușman*. Acest lucru înseamnă, în multe cazuri, identificarea și nominalizarea dușmanului, transformarea Celuilalt în țap ispășitor, miturile intervenind astfel și în mecanismele funcționării memoriei și uitării în cadrul colectivității, în inducerea și menținerea reacțiilor emoționale, pătimișe (Schöflin 2003. 74-75).

Acest Celălalt inamic apare și în textul lui Vasile Băncilă, *Semnificația Ardealului*, o incursiune în istoria și geografia spirituală a Ardealului, scris cu scopul de a demonstra ceea ce el numește *teoria autohtonismului românesc*. După ce trece în revistă sensurile Ardealului în configurația sufletului românesc (tenacitate, dârzenie, practicisim organic, metodisim, vocația pedagogică, înclinarea spre epic, femeia masculinizată a Ardealului etc.), Vasile Băncilă ajunge la problema transilvanismului: „Știm că și *alții* vorbesc despre Ardeal și documentează importanța lui pentru ei. S-a pus chiar în circulație și mai circulă și azi, termenul Transilvanism. El e însoțit uneori de intenții politice, vizând un pretins suflet comun tuturor popoarelor ce locuiesc în Ardeal și pe care ar voi să-l opună realităților etnice. Dar acesta e infirmat de istorie, de psihologia națiunilor și de filosofia culturii. Mai mult: aceștia au vorbit, în ocazii patetice, de sfințenia Ardealului pentru ei. Dar să ne înțelegem: e vorba, în fond, de o sfințenie derivată. Și anume, o derivație a orgoliului și una de autosugestie. Pentru un popor cu psihologie imperialistă, cum sunt Ungurii, Ardealul poate căpăta atributul sfințeniei văzut în perspectiva de exaltare a puterii ... Beția puterii e și ea o mistică și încă una dintre celemai puternice. În aceste condiții, autosugestia este și ea fatală și deci foarte explicabilă.” *Gând românesc*, anul VII, 1939, no. 7-9, 170)

Articolul nu abordează transilvanismul pornind de la ideologie, de la esența sau de la ideatica ei, ci se concentrează pe combaterea transilvanismului prin combaterea autorilor; referința este mai întotdeauna evazivă, se folosesc construcții impersonale de genul *alții*, *aceștia*, *ei*, evitându-se acuzele prea directe, în ciuda cultivării unei ostilități evidente. Se vor aduce, în continuare, argumente ce țin de etnopsihologie, respectiv elemente de imagologie: „Desigur, nu ignorăm adevărul că pentru un popor năvălitor cum sunt Ungurii, a fi stat sau a fi fost silit să stea o mie de ani într-un loc, e imens lucru și aceasta poate da un fel de delir de justificare. Tot așa, nu ignorăm că situația de azi a Ungurilor e tragică. Dela o zi la alta, ei au devenit un popor cu o

istorie modestă și aceasta în plin secol al paroxismului conștiinței etnice ... Lărgind lucrurile, se poate chiar vorbi de un tragic unguresc mai complex, care are cel puțin trei aspecte. Mai întâiu, Ungurii sunt imperialiști, dar sunt popor mic. Din cauza aceasta, au fost întotdeauna siliți să se întovărășească cu alții pentru a putea domina... al doilea, se poate vorbi de un tragic al imperialismului ca atare, al voinței de a domina alte popore. Un astfel de popor nu poate fi niciodată cu adevărat autonom, căci el are nevoie de alții, pe cari să-i poată domina ... popoarele neimperialiste se simt mult mai libere căci ele au cel puțin condiția autonomiei lor depline ... un astfel de popor sunt românii ... al treilea, roata istoriei se învârtă, ceea ce poate rezerva popoarelor imperialiste desnodăminte tragice. Stăpâniții de ieri pot deveni stăpânitori ori independenți. Unele din cele mai mari tragedii istorice au fost când s-au prăbușit imperiile. Ungurii trăiesc acum această tragedie a prăbușirii și nu dau dovadă că-și pot ajusta destinul la noile împrejurări”. (*Gând românesc*, anul VII, 1939, no. 7-9, 172). O altă idee care transpare din articol e aceea a eșecului total al comunicării interculturale, o comunicare care în opinia autorului nu s-a prăbușit recent, ci nici măcar nu a existat vreodată: „de tragedia *noastră*, timp de aproape două mii de ani, cine a vorbit? *Ei*, ungurii, au huzurit până acum. Ne-au luat bunul nostru, averile, libertatea, bisericile, dreptul de a ne închina, doinele ... până și regii”. (*Gând românesc*, anul VII, 1939, no. 7-9, 172) Ceea ce merită să fie remarcat este tipul de *I statement* din articol. Concluzia articolului este una singură. Dacă putem vorbi de un ardelenism, acela este expresia autohtonismului românesc: „e adevărat că Ardealul ne mai amintește și că pe pământul său sunt mai multe popoare. Dar tocmai prin aceasta și prin comparație, el ne sugerează mai mult decât oricare altă provincie românească, ideia fundamentală a autohtoniei românești” (*Gând românesc*, anul VII, 1939, no. 7-9, 172).

Într-un registru diferit scrie E. Bucuța în paginile revistei *Boabe de grâu*. Într-un articol din septembrie 1932 apare un text în care se iau în discuție fișcul și necesitatea comunicării interculturale româno-maghiare, a schimbului de valori, precum și cauzele lipsei acestei comunicări, cauze care țin, de obicei, de factori istorici și psihologici. În articolul în care apare totuși și mitul primului sosit, se precizează: „Vecinătatea noastră culturală cu Ungaria e cea mai veche și mai vie dintre toate... dar tocmai pentru că locul și rostul trecutului merită o luare aminte aparte și e învrăstiat cu dungi de umbră și de lumină, mă simt îndemnat să nu fiu covârșit de subiect, să mă opresc anume la problema așa cum arată în zilele noastre ... (Ungurii) au venit la noi, ca fragment de popor dominant, cu toate formele unei înalte culturi. Și le păstrează și și le

desvoltă. Atîția din românii trăitori astăzi în Transilvania, foști supuși ai răposatei monarhii, au trecut prin ele și le cunosc tot atât de bine, cu toată durerea suferită de impunerea lor, cât cei cari le-au creat și le-au mînuit în folosul exclusiv al unei minorități fără pereche de semețe. Căile pentru schimbul de valori dela unii la alții sunt deschise și n'așteaptă decât programul de fapte și bunăvoință, ca să fie umblate. Datorită însă, pentru noi, amintirilor trecutului, și pentru Unguri, prefacerilor de ieri, apropierea se păstrează încă mai mult fizice. La orice inițiativă mai îndrăznească susceptibilitățile din ambele tabere țipă de niște dureri care depășesc mult prilejul de naștere și au în ele ecouri străbune ... una își va da seama că n'are ce să ocolească identificarea unor altoiri mai vechi sau să se simtă jicnită de împrumuturi mai noi, iar cealaltă că n-are de ce să se teamă de porniri spre desființare sau spre falsificare.”(*Boabe de grâu*, anul III, 1932, nr. 9, 439-440)

Putem, de fapt, vorbi de mai multe transilvanisme sau ardelenisme, sau mai multe fațete ale aceluiași fenomen. Există, după unii autori, un *transilvanism românesc* și unul *unguresc*. După alții, există un transilvanism *transnațional*. Abandonând criteriul lingvistic și aplicând un set de criterii ce țin de diacronie, vorbim de un transilvanism *timpuriu*, un transilvanism *în plină expansiune* (al anilor 1920), un transilvanism *în criză*(al anilor 30), un *neotransilvanism* (postdecembrist) etc. Există apoi, un transilvanism *cultural* și unul *politic*. Unele opinii tind spre a considera că transilvanismul cultural a invadat celelalte discursuri, deci și cel politic. După alții, politicul a premers culturalul. Explicația cea mai firească ar fi că această contaminare a discursului cultural cu accente ale discursului politic, interpenetrarea celor două domenii era o stare de lucruri firească pentru societatea ardeleană de la începutul secolului XX, apoi pentru perioada interbelică. Cumulul de roluri- artist și profet politic, poet și solul națiunii- nu era o noutate în cultura literară ardeleană. Putem vorbi apoi de un transilvanism *restrictiv*, limitativ, care eșuează, ca producție literară, în provincialism îngust sau etnicism arțăgos, dar vorbim și de un transilvanism *cu iz european* care promovează deschiderea spre valorile europene și spre modernitate. Acest tip de transilvanism *progresist* a fost practicat de către Chinezu, Balotă, Kuncz sau Kós. Primul transilvanism este deschis fobiilor naționaliste și patriotismului obtuz, cel de-al doilea a produs un Rebreanu, Slavici, Tamási sau, de ce nu, Ady. Transilvanismul este alternativa la centralismul național. Culturile literare ardeleni ilustrează o paradigmă conflictuală, construită pe rivalitate, neglijare reciprocă sau încercări de comunicare. Există însă un impresionant culoar de a.n. *multicultural crossings*, de interferențe și intersectări, de paralelisme,

printre care cel mai încheșat pare a fi tocmai transilvanismul. Toate aspectele culturale ale Ardealului interbelic au un anume *in-betweenness*, e natural ca și transilvanismul să se situeze tot timpul undeva *între...* între cultural și politic, naționalism și europenism, tradiție și modernitate etc. Transilvanismul se bazează fundamental pe determinarea spațială a gândirii, promovând ideea că un mediu geografic imprimă o *forma mentis* specifică. Opinia noastră este că ideea transilvană are un puternic și evident *rol terapeutic* și curativ. Literatura aflată în criză se tratează prin *asumarea și afirmarea unei identități*. Transilvanismul nu e nimic altceva decât calea către sine a literaturii scrise în Ardeal sau de către ardeleni.

Bibliografie

1. Balotă, Nicolae, *Scriitori maghiari din România. 1920-1980*, Editura Kriterion, București, 1981.
2. Balotă, Nicolae, *De la Ion la Ioanide*, Prozatori români ai secolului XX, Editura Eminescu, București, 1974.
3. Chinezu, Ion , *Aspecte din literatura maghiară ardeleană*. Editura Revistei Societatea de mâine, Cluj, 1930.
4. Chioaru, Dumitru, *Arta comparației*, articole, eseuri și studii de literatură română și comparată, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2009.
5. Feischmidt Margit (ed.), *Erdély-(de)konstrukciók. Tanulmányok*. Néprajzi Múzeum-PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, Budapest-Pécs, 2005.
6. Fox, Jon E., Vándorló nemzet(i) – identitások. Erdélyi vendégmunkások Magyarországon. In Feischmidt Margit (ed.): *Erdély-(de)konstrukciók. Tanulmányok*. Néprajzi Múzeum-PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, Budapest-Pécs, 2005.
7. Gereben Ferenc-Tomka Miklós, *Vallásosság és nemzettudat. Vizsgálódások Erdélyben*. Editura Corvinus, Budapest, 2001.
8. Gereben Ferenc, *Az identitástudat és a vallásosság kapcsolata*. In Gereben Ferenc-Tomka Miklós, *Vallásosság és nemzettudat. Vizsgálódások Erdélyben*. Budapest, Editura Corvinus, 2001.

9. Gergely András, A. *Identitásaink tükrében. Képzetek és képződmények a térségi-regionális hogyanlétben*. In Bodó Barna (ed.), *Kisebbségben, közösségben*. Editura Politeia, Timișoara, 2008.
10. Grüber Károly, *Európai identitások: régió, nemzet, integráció*. Osiris-BIP, Budapest, 2002..
11. Jakab Albert-Zsolt–Peti Lehel (ed.), *Folyamatok és léhelyzetek–Kisebbségek Romániában*. Editura Kriterion, Cluj, 2009.
12. K. Lengyel Zsolt, *A kompromisszum keresése*, Editura Pro-Print , Miercurea Ciuc, 2007.
13. Kuncz Aladár, *Tanulmányok, kritikák*, Editura Kriterion, București, 1973.
14. Ioan Lupu, *Povestitori unguri ardeleni*, antologie. Cu o prefată de Liviu Rebreanu, colecție enciclopedică editată de Fundația culturală Regele Mihai I, 1928.
15. Lovinescu, Eugen, *Figuri ardelene*, Editura Librăriei Diecezane, Arad, 1925.
16. Neubauer, John– Cornis Pope, Marcel (ed.), *History of the Literary Cultures of East-Central Europe. Junctions and Disjunctions in the 19th and 20th centuries*. I–III. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2004/2006.
17. Pap Levente-Tapodi Zsuzsa (ed.), *Közösség-kultúra-identitás. Válogatás a Kultusz, kultúra, identitás. Közösség és idegenek című konferenciák előadásaiból*. Editura Scientia, Cluj, 2008.
18. Păcurariu, Francisc, *Români și maghiari de-a lungul veacurilor*, Editura Minerva , București, 1988.
19. Pomogáts Béla, *Magyar irodalom Erdélyben(1918-1944)*, Editura Pallas-Akadémia, Miercurea Ciuc, 2008.
20. Popa, Mircea, *Tectonica genurilor literare*, Editura Cartea românească, București, 1980.
21. Schöflin György, *A modern nemzet*. Editura Attraktor, Máriabesenyő-Gödöllő, 2003.
22. Szarka László et alii (ed.), *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép Európában*. Editura Gondolat, Budapest, 2007.
23. Scridon, Gavril, *Istoria literaturii maghiare din România. 1918-1989*, Editura Promedia Plus, Cluj, 1996.

24. Szerb Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Magvető, Budapest, 2003.
25. Takáts József, *A tér és az idő nemzetiesítése és az irodalmi kultuszok*. In Pap Levente- Tapodi Zsuzsa (ed.): *Közösség-kultúra-identitás. Válogatás a Kultusz, kultúra, identitás, Közösség és idegenek című konferenciák előadásaiból*. Cluj, Editura, 2008. Scientia
26. Todor, Avram P., *Confluențe literare româno-maghiare*. Eseuri, Îngrijirea ediției, note și prefață de Dávid Gyula Editura Kriterion, București, 1983.
27. Veres Valér, *Identitate etnică vs. identitate națională în poziție minoritară*. in *Altera* 26/27, anul XI, 2005.
28. Zaciu, Mircea, *Ca o imensă scenă. Transilvania*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996.
29. Primul Buletin al Grupării Intelectuale Thesis din Sibiu, 1932-1933, Tip. Cav. Sibiu
30. Gând românesc (1933-1939), Provincia literară (1934), Cele Trei Crișuri (1920-1921, 1937), Țara noastră (1933-1938), Boabe de grâu (1930-1934), Pagini literare (1934-1939), Familia (1926-1934), Societatea de mîine (1924-1940), Abecedar, Erdélyi Helikon, Pásztortűz, Nyugat.